

С.І. МАСЛОВ – КНИГОЗНАВЕЦЬ, АРХЕОГРАФ РУКОПИСНИХ КНИГ

У статті висвітлено науковий внесок видатного вченого Сергія Івановича Маслова у збереження й наукове дослідження старожитностей. Розкрито роль С.І. Маслова в дослідженні рукописних книг.

Ключові слова: С.І. Маслов, археографія, рукописна книга, книгознавство.

В українській історіографії питання формування історичного книгознавства та археографії рукописної книги, персоніфікації доробку окремих учених наприкінці XIX – на початку XX ст. у теоретичній та практичній сфері знань цих наук почало активно розвиватися в 90-х роках XX ст. Книгознавчу діяльність відомих українських учених щодо збирання й вивчення рукописної спадщини досліджували тією чи іншою мірою такі сучасні дослідники книги, як Я. Ісаєвич, М. Галушко, О. Колосовська, В. Ульяновський та інші. У полі зору цих учених опинилися питання внеску в історико-книгознавчі розвідки таких українських дослідників, як, А. Петрушевич, В. Перетц, І. Свенціцький, М. Петров, І. Огієнко та інші. Одним із визначних учених є Сергій Іванович Маслов (1880-1957).

Біографія та наукові праці С.І. Маслова вивчали такі вчені (літературо- та книгознавці): І.І. Корнейчик, Г.І. Ковальчук, Н.Ф. Королевич, І.Б. Матяш, О.С. Онищенко, В.П. Колосова, Н.Г. Солонська та інші.

С.І. Маслов народився в м. Ічня Чернігівської губернії. У 1898 р. закінчив Прилуцьку класичну гімназію. З дитинства проявляючи здібності до природничих наук, він спочатку, з 1898 р., навчався в Київському політехнічному інституті, з 1900 р. – на природничому відділі Університету св. Володимира. Однак у 1902 р. С.І. Маслов вступив на історико-філологічний факультет Університету св. Володимира й через п'ять років, блискуче завершивши навчання, був залишений професорським стипендіатом на кафедрі історії російської мови та літератури. Будучи ще студентом, він опублікував першу працю з фольклору – у 1902 р. вийшла його стаття "Лірники Полтавської та Чернігівської губерній", яка була надрукована в Харкові в "Трудах Харьковського предварительного комитета по устройству XII археологического съезда".

З 1913 р. С.І. Маслов розпочинає педагогічну діяльність як приват-доцент в Університеті св. Володимира та на Вищих жіночих курсах, викладає латину й історію російської літератури в київських гімназіях. У 1917 р. він – член Комітету з охорони пам'яток старовини та мистецтва, утвореного Російською Академією наук в районі воєнних дій, на Буковині (Чернівці, Сучава, Сучевиця, Путня та інші), де виконував профільне завдання Комітету.

Після 1917 р. працював у вищих і середніх закладах Києва, був дійсним членом Науково-дослідної кафедри мовознавства [1, с. 6-10]. З 1923 р. – нештатний працівник УНІК, бере участь у виданні "Бібліологічних вістей". С.І. Маслов працював у Всенародній бібліотеці України з 1 травня 1926 р. до 4 листопада 1937 р., з жовтня 1926 р. – керівник секції історії книги УНІК. У 1933 р. С.І. Маслова запрошують до Київського державного університету на професорську посаду. Тут він викладає історію російської літератури доби феодалізму і слов'яно-руської палеографії не тільки студентам, а й аспірантам. Постановою кваліфікаційної комісії НКП УРСР від 17 грудня 1935 р. 55-річний учений був затверджений у званні професора літературознавства. 22 лютого 1939 р. його обирають член-кореспондентом АН УРСР. З 10 березня того ж року починає працювати заввідділом давньої літератури в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР.

С.І. Маслов був членом Історичного товариства Нестора-літописця, Історико-літературного товариства при Університеті, Російсько-військового історичного товариства, Київського товариства дослідників мистецтв, Комітету з охорони пам'яток та ін.

Особовий архів, який С.І. Маслов започаткував ще учнем Прилуцької гімназії, нині зберігається в ІР НБУВ (ф. 33). Учений передав до Бібліотеки і свою колекцію рукописних книг, яку він збирав усе життя і яка охоплює період від XV до XIX ст. Це значне за обсягом та унікальне за складом зібрання колекційних матеріалів складається з конфесійних рукописів та стародруків XV–XIX ст. Загальний обсяг архіву становить 8335 од. зб. [2, с. 51].

Значна частина архіву – наукові праці С.І. Маслова з літературо-, мово- та книгознавства, історії писемності, друкарства, бібліографії, фольклору тощо. Серед них такі відомі праці вченого, як: "Описание рукописей исторического общества Нестора-летописца" (1908), "Еще четыре проповеди Георгия Конисского" (1910), "Критико-библиографический обзор новейших трудов по славяно-русской библиографии и палеографии" (1917–1918), "К истории издания киевского синописа" (1927), "Очерк истории украинской литературы второй половины XVI–XVIII ст." (для "БСЭ" 1944 р.) та ін. Збереглися також праці про бібліотечні колекції С. Яворського та П. Должикова й статті, присвячені відомим літературознавцям, – О. Білецькому, О. Лукомському, В. Срезневському.

Велику цінність становлять рукописи бібліографічного характеру – це наукові описи рукописних зібрань бібліотек Історичного товариства Нестора-літописця, Університету св. Володимира, Київської духовної академії, приватних осіб, численні бібліографії до публікацій творів давніх українських письменників – Мелетія Смотрицького, Леонтія Карповича, Касіяна Саковича, Іоанікія Галятовського та ін.

Викладацька діяльність С.І. Маслова репрезентована значною кількістю курсів лекції та спецкурсів із філологічних дисциплін, які він читав у різноманітних вищих та середніх навчальних закладах Києва, зокрема й пов'язаних з історією рукописної спадщини. Серед них – "Южнорусская проповедь XVI–XVIII ст." (1913), "Литература в Южной и Западной Руси XV–XVIII ст." (1914–1915), "Очерки русской диалектологии" (1917–1918), (1920), "Славяно-русская палеография" (1914–1940), "Рукописна книга в Західній Європі та Візантії за доби феодалізму" (1932) тощо [3, с. 354–361].

Особливий інтерес для дослідників творчості С.І. Маслова становлять його неопубліковані праці: "Латинские и польские панегирики украинских писателей конца XVII и начала XVIII ст.", "Киевский Синопис, его связь со "Сказанием о Мамаевом побоище" и влияние на литературу XVIII и начала XIX ст." та ін. Неопубліковані, як і опубліковані лекції та наукові праці свідчать про ґрунтовну розробку С.І. Масловим питань історії рукописної книги в літературознавчому та мовознавчому контексті.

Працюючи поруч із В.М. Перетцом багато років, С.І. Маслов сформувався як книгознавець і дослідник історії рукописної книги та стародруків, став його улюбленим учнем [4, с. 28–32]. З нагоди 25-річчя наукової діяльності С.І. Маслова, яке святкували в 1927 р., В.М. Перетц високо оцінював наукові здібності ювіляра, з яким почав працювати з 1902 р. [5, с. 32].

Наукові праці С.І. Маслова з історико-книгознавчої галузі починаються з ґрунтовної рецензії-огляду на третій випуск видання М.І. Петрова "Описание рукописных собраний, находящихся в Киеве", присвяченого рукописам бібліотеки Києво-Софійського собору (М., 1904), та опублікований у "Записках НТШ" огляд "Рукописи Софійської кафедри в Києві" [6, с. 122–140]. У цій праці він виявляє ґрунтовні знання стосовно наукового описування рукописних пам'яток, окремо зупиняється на принципах наукового описування М.І. Петрова, доповнює запропоновану М.І. Петровим систематизацію матеріалу, а також розглядає найбільш цікаві за походженням та змістом рукописи, що зберігалися в цій збірці. Серед них,

зокрема, він виділяє: Євангеліє XVI ст. із приписками, зробленими в Межигірському монастирі; напрестольне Євангеліє з допискою полковника Семена Палія 27 червня 1709 р., вилучене ним із шведського обозу після розгрому шведської армії; рукописний "Апокаліпсис" в українському перекладі XIX ст.; збірники бесід, повчань та житій Макарія Єгипетського, слова Іоанна Лествичника, Синодик Києво-Михайлівського монастиря тощо [7, с. 3-5]. Серед творів українських діячів церкви він вказує на твори Іоанікія Галятовського, Літопис келейний Димитрія Ростовського, твори решетилівського священника Феодора Могили 1717 р., полемічні твори Феофана Прокоповича, а також різні рукописи з основного, догматичного, пастирського, морального богослов'я.

У 1904-1908 рр. С.І. Маслов під керівництвом свого вчителя професора В.М. Перетца вивчає творчість українського проповідника, поета, друкаря та вченого першої половини XVII ст. Кирила Транквіліона-Ставровецького. В.М. Перетц дав надзвичайно високу оцінку його роботи: "Вона охоплювала огляд усього, що було зроблено для з'ясування особи та творчості Транквіліона попередниками Сергія Івановича; подається аналіз джерел до біографії цього видатного діяча старої України, біографія на тлі історичних подій першої половини XVII ст., огляд та детальний аналіз його творів - "Зеркала", "Учительного Євангелія", "Перла многоцінного", - причому автор дослідження не лише старанно бібліографічно вивчив ці пам'ятки, зазначив джерела та співвідношення із сучасною та попередньою їм літературою, але також детально обґрунтував формальний, стилістичний та мовний бік цих творів, а наприкінці показав їх літературну долю - у передруках, наслідуваннях і перекладах. Притому всю цю величезну аналітичну роботу було проведено з найсуворішим дотримання історичної перспективи, на тлі історичних подій та загального літературного розвитку України на початку XVII ст. у зв'язку з вивченням літературних явищ, які попереджували діяльність Транквіліона та мали на неї вплив. Такої ґрунтовної, повної, критично та діловито написаної монографії ми не маємо ні про одного зі старих українських письменників. Маємо надію, що автор, немилосердно строгий та занадто критичний до самого себе в погоні за досконалістю, зважиться, нарешті, опублікувати свою багатолітню працю, не чекаючи випадку побувати у Ватиканській бібліотеці для з'ясування однієї, що непокоїть його, деталі біографії Транквіліона..." [8, с. 27]. У такому акумульованому вигляді В.М. Перетц охарактеризував творчі здібності свого учня.

У 1908 р. С.І. Маслов видає "Описание рукописей Исторического общества Нестора Летописца", опубліковане на сторінках "Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца" [9, с. 50-58], де в передмові репрезентує власні принципи наукового описування, що загалом узгоджуються з методологією концепцією В.М. Перетца. Під час наукового опису С.І. Маслов користувався порадами І.М. Каманіна, якому автор висловив подяку за допомогу. До каталогу була додана наукова публікація рідкісних неопублікованих праць - проповідей Георгія Кониського (1755, 1795 рр.) та Манасії Максимовича.

У цьому каталозі С.І. Маслова представлено 27 описів рукописних книг XVIII-XIX ст., він класифікував їх за предметно-тематичним принципом, а також систематизував на богословські та філософські твори, теорію та пам'ятки писемності (словесності), мовознавство, історію, право, медицину, а також в узагальненому вигляді охарактеризував письмо, час написання, орнамент, формат.

Надалі С.І. Маслов приступив до огляду та короткої характеристики найціннішої частини рукописного фонду Бібліотеки Університету св. Володимира [10].

Аналізуючи колекційний фонд університетських рукописів, С.І. Маслов за основу поділу бере найближче походження рукописних фондів - від кого вони надійшли до Бібліотеки.

Так, характеризуючи колекцію Університету, він вказує, що перший комплекс надійшов разом із фондами Кременецького (Волинського) ліцею, де зберігалося 19 рукописів східними мовами.

Другий комплекс – збірка документів з архіву Полтавської казенної палати. Ця збірка була цікава тим, що в ній зберігалася частина так званого Румянцевського опису (переданого під час розподілу рукописної спадщини між бібліотеками та архівами до Історичного архіву, сьогодні – ЦДІАК України).

Третій – кириличні рукописи XI–XIV ст., придбані в різних власників. Крім того, до поля його зору потрапили й пізніші рукописні книги – шкільні підручники переважно XVIII ст. і перших десятиліть XIX ст.

Надалі, під час передачі рукописних фондів університетської бібліотеки в 1925–1926 рр до Всенародної Бібліотеки України, він особисто склав детальний список цих фондів – 295 назв. Сьогодні цей документ зберігається у фондах ІР НБУВ.

Першими узагальнюючими історико-книгознавчими спробами стали дві його маловідомі праці, які вийшли друком у 1911 р. Перша – передмова С.І. Маслова до Каталогу виставки учнівських праць Київської художньо-ремісничої майстерні видавничої справи в 1911 р., де на 4-х сторінках він оглянув історію київських стародруків – "Киевское книгопечатание. Историческая справка" [11, с. 7-10]. Інша – "К истории западнорусских типографий XVII века", що була підготовлена до XIV Археологічного з'їзду у Чернігові в 1908 р. та опублікована в "Трудах" цього з'їзду (т. III. – М., 1911).

Слід відзначити фундаментальну працю С.І. Маслова "Библиотека Стефана Яворского", яку він опублікував на сторінках "Чтений ИОНЛ" та окремим відбитком. Ця бібліотека складала значний науковий інтерес не лише у зв'язку з особистістю С. Яворського як видатного церковного діяча, а також як окремий книгознавчий об'єкт. Хоча в бібліотеці були рукописні каталоги, вона не була залучена до широкого наукового обігу. С.І. Маслов описав 28 рукописів, які належали особисто С. Яворському, ретельно проаналізував їх походження та зміст [12]. Свою працю він присвятив О.Ф. Лебеву, який продовжив науковий опис бібліотеки КДА після М.І. Петрова та доповнив опис рукописних джерел ретельною атрибуцією пам'яток.

Праця С.І. Маслова стосовно бібліотеки С. Яворського, опублікована в 1914 р., стала зразком історико-книгознавчого дослідження з історії колекцій та зібрань приватного походження. Вона висвітлювала не лише загальний зміст бібліотеки, містила науковий опис найцінніших рукописів та видань (609 позицій), а й розкривала її колекційну значимість, містила біографічний нарис життя та діяльності Стефана Яворського, детально аналізувала обставини передавання книгозбірні з Москви до Ніжинського монастиря, а також містила публікацію як власне каталогів, складених власником, так і документів щодо історії бібліотеки та обставин передачі – листи, укази, розписки, клопотання тощо, що були приміщені в додатках [13, с. 27-30].

У 1918 р. С.І. Маслов опублікував рецензію на працю І.М. Смирнова "Указатель описаний славянских и русских рукописей отечественных и зарубежных книгохранилищ" (Сергиев Посад, 1916. – 46 с.) під назвою "Критико-библиографический обзор новейших трудов по славяно-русской библиографии и палеографии" [14], якою виявив себе знавцем бібліографії рукописних книг та стародруків, суттєво доповнивши покажчик І.М. Смирнова понад 30 бібліографічними позиціями, без яких рецензований покажчик не можна вважати вичерпним. Серед доповнень не лише російська бібліографія, що стосується московських, Санкт-Петербурзьких та інших видань, а й безпосередньо київська та волинська.

Серед ранньої книгознавчо-кодикологічної спадщини в архіві С.І. Маслова збереглася в рукописі доповідь, прочитана на засіданні Історичного товариства Нестора-літописця на пошану С.Т. Голубева в річницю його смерті – "Труды С.Т. Голубева по истории литературы Юго-Западной Руси XVI-XVII вв. и по южно-русской библиографии", де подано високу оцінку спадщини цього видатного вченого [15, арк. 1-8].

Розквіт книгознавчої діяльності С.І. Маслова припадає на 20-ті роки, коли він працював у ВУАН на чолі Комітету з описування стародруків та заступником голови Комісії історії стародавнього письменства при ВУАН, а також в Українському

науковому інституті книгознавства та Всенародній бібліотеці України. Його найвідомішими науковими студіями цього періоду були "Друкарство на Україні в XVI-XVIII ст." та "Етюди з історії стародруків" [16].

Працюючи в УНІК та ВБУ, С.І. Маслов фактично організує розвиток українського книгознавства, що відзначалося під час ювілейних свят 17 листопада 1927 р. в Києві, у зв'язку з 25-річчям його наукової діяльності, зокрема В. Перетцом та М. Іванченком [17, с. 120-121].

Для С.І. Маслова, як і для багатьох учених, звинувачених у буржуазному націоналізмі, 30-ті роки були розгромними. Після цього суто книгознавчі дослідження С.І. Маслова були згорнуті. Протягом п'яти років (з 1929 по 1934 рр.) праці С.І. Маслова взагалі не видавалися. Багато праць із його наукової спадщини було видано значно пізніше за час написання.

Об'єктивну, на наш погляд, оцінку науковим працям С.І. Маслова дав О.А. Назаревський: "Скрізь – і у виборі матеріалу, і в його розміщенні та освітленні, і в самому викладі в стислих, але точних визначеннях, у блискучих і влучних характеристиках відчувається досвідчена рука прекрасного знавця старої української літератури, видатного майстра наукової та навчально-педагогічної справи" [18, с. 34].

Видатний український учений Сергій Іванович Маслов вніс вагомий вклад у збирання й вивчення рукописної спадщини України. Ці дослідження мають не тільки теоретичне, а й важливе практичне значення – вони відкривають можливості оцінити історико-культурну спадщину України і простежити її долю.

Список використаних джерел та літератури

1. Онищенко О.С. *Сергій Маслов – вихователь учених // Перші книгознавчі читання: Зб. наук. пр. – К., 1997. – С. 6-10.*
2. *Державна Публічна бібліотека Академії наук УРСР в 1957 р. – К., 1959. – С. 51.*
3. *Воронкова Т.І. Маслов Сергій Іванович // Особові архівні фонди Інституту рукопису. – К., 2000. – С. 354-361.*
4. *Ковальчук Г. І. Дослідження С. Маслова в галузі історії книги // Перші книгознавчі читання: Зб. наук. праць. – К., 1997. – С. 28-32.*
5. *Перетц В.М. Нарис наукової діяльності проф. С.І. Маслова // Сергій Маслов. 1902 – 1927. – К., 1927. – С. 32.*
6. *Маслов С.І. Рукописи Софіївської кафедри в Києві. Огляд // Зап. НТШ у Львові. – 1906. – Т. 72. – С. 122-140.*
7. *Там само. – С. 3-5.*
8. *Перетц В. Нарис наукової діяльності проф. С.І. Маслова // Сергій Маслов. – XXV. – К., 1927. – С. 27.*
9. *Маслов С.И. Описание рукописей Исторического общества Нестора Летописца // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. – К., 1908. – Т. XXI. – Вып. 1-2. – С. 50-58.*
10. *Маслов С. И. Обзор рукописей библиотеки императорского Университета Св. Владимира // Унив. известия. – 1910. – № 5. – С. 1-45. То же. – К., 1910. – 43 с.*
11. *Маслов С. И. Киевское книгопечатание. Историческая справка // Каталог Выставки ученических работ Киевской художественно-ремесленной учебы мастерской печатного дела. – К., 1911. – С. 7-*
12. *Маслов С. И. Библиотека Стефана Яворского // ЧОИИЛ, кн. XXIV. – Киев, 1914. – Вып. 2. – С. 1-66, I – LXXXVIII.*
13. *Там же. – С. 27-30.*
14. *Маслов С. И. Критико-библиографический обзор новейших трудов по славяно-русской библиографии и палеографии. – К., 1918. – 16 с.*
15. *ІР НБУВ, ф. 33, спр. 404, арк. 1-8.*

16. Маслов С. И. Друкарство на Україні в XVI–XVIII ст. – К.: УНІК, 1926. – 30 с.; Він же. Етюди з історії українських стародруків, I–VIII // Українська книга XVI –XVII–XVIII ст. – К.: УНІК, 1925. – С. 77–154. Окр. відб.: К., 1926.– 94 с.; Він же. Етюди з історії стародруків, IX–X // Ювілейний збірник на пошану академіка Д.І. Багалія. – К, 1927. – С. 698–719. Окр. відб.: К., 1927. – 26 с.; Він же. Етюди з історії стародруків, XI–XII // Зап. іст.-філол. відділу ВУАН. – 1928. – № 21–22. – С 45–93. Окр. відб.: К, 1928. – 52 с.
17. Іванченко М. Прилюдне засідання Інституту книгознавства, присвячене XXV-літтю науково-літературної діяльності проф. С. Маслова // Бібліологічні вісті. – 1927. – № 4. – С. 120–121.
18. Назаревский А.А. Памяти друга // Вісник Київського ун-ту. – 1959. – № 2. – Серія. філол. – С. 34.

SUMMARY

The given article focuses on a scientific contribution in preservation and scientific research of relics, made by a well-known scientist S.Maslov. A special attention is paid to S.Maslov role in studying some manuscripts.

Key words: *S. Maslov, archeography, manuscripts, bibliography.*

АННОТАЦІЯ

В статті отражен научний вклад известного ученого Сергея Ивановича Маслова в сохранение и научное исследование древностей. Раскрывается роль С.И. Маслова в исследовании рукописных книг.

Ключевые слова: *С.И. Маслов, археография, рукописная книга, книговедение.*